

Grażyna Stojak z zespołem

(A. Bosak, Ł. Dzik, K. Habrat, B. Janusz, M. Kujawska, E. Lorentz, B. Łosowska-Dudek)

Terra nostra

W trosce o zabytki na terenie miasta Krosna

Terra nostra

Out of concern for monuments in the city of Krosno

1. W sprawie ochrony dóbr kultury Krosna

(opracowała dr Grażyna Stojak)

Krosno, jako jedno z najciekawszych miast historycznych Podkarpacia, do dzisiaj obdarza nas pięknem zabytków średniowiecznych i nowożytnych, świadczących o zasobności materialnej mieszczan, a także ważnej pozycji miasta na szlakach handlowych. Położone na terenie historycznej Ziemi Sanockiej, odgrywało bardzo istotną rolę w budowaniu tradycji rzemieślniczych w minionych wiekach, a także wniosło istotny wkład do industrializacji na terenie południowo-wschodniej Polski. Co najmniej dwie dziedziny przemysłowe, czyli kolebka światowego przemysłu naftowego oraz zagłębie tradycyjnie wytwarzanego szkła ozdobnego i użytkowego, rozślały to miasto w Polsce, Europie i na świecie.

Miasto Krosno położone jest w południowej części województwa podkarpackiego, w skład którego weszło w wyniku ostatniej reformy administracyjnej kraju w 1999 roku. Dziś jest siedzibą władz administracyjnych powiatu grodzkiego i ziemskiego. W latach 1975-1998 było miastem wojewódzkim. Obecnie Krosno jest miastem o stosunkowo niewielkim zaludnieniu (ok. 50 tys. mieszkańców), położonym w rejonie Dołów Jasielsko-Sanockich. Graniczy od północy z Pogórzem Strzyżowsko-Dynowskim, zaś od południa – z Beskidem Niskim. Ulokowane jest przy ujściu Lubatówki do Wisłoka. Centrum miasta położone jest na wzniesieniu w widłach obydwu rzek. Lokowane w późnym średniowieczu, historią budownictwa sięga początków XIV wieku. Dzięki licznym fundacjom bogatych patrycjuszów miejskich oraz szlachty rozwijała się tutaj architektura według

najwyżej honorowanych wzorców miejskich. Do najbardziej zabytkowych obszarów zalicza się rynek krośnieński, którego założenie sięga czasów średniowiecznej lokacji miasta, otoczony interesującą zabudową nowożytnych kamienic mieszczzańskich. Zespół zabytkowych kościołów sięgających średniowiecza, m.in. kościół farny, kościół oo. Franciszkanów, kościół św. Wojciecha to artystyczne perły dawnej architektury. Wiek XIX przynosi rozwój przemysłu naftowego w okolicach Krosna, a także szereg budowli użyteczności publicznej w mieście, takich jak gmach d. Towarzystwa Zaliczkowego, gmach Towarzystwa Gimnastycznego Sokół, Seminarium Nauczycielskie Męskie, a na początku XX wieku – gmach Rady Powiatowej, budynek Towarzystwa Mieszkańskiego „Zgoda”, gmach Sądu. Kompleks najstarszych budynków huty szkła i tzw. „Lnianka” to znakomite przykłady zabytkowej architektury przemysłowej powstałej przed II wojną światową.

Na swój sposób Krosno jest miastem wyjątkowym. W historii było znane jako Królewskie Wolne Miasto Krosno i wielokrotnie przyrównywano je do Krakowa, a nawet w literaturze nazywano „małym Krakowem”. Jak pokazała historia miasta i jego dwudziestowieczne dzieje, było ono atrakcyjnym terenem zarówno dla przemysłu, jak i obecnie turystyki. Doniosła rola produktu turystycznego jako podstawowego wzrostu gospodarczego na Podkarpaciu została odnotowana w „Strategii rozwoju województwa podkarpackiego”; wyznacza to obecne kierunki rozwoju miasta. **Zatem należy postawić pytanie, czy jest możliwy mariaż zabytków i przemysłu, turystyki i biznesu na tle współczesnego miasta dążącego ambitnie do dynamiki? Czy jest możliwe nadanie wspólnego mianownika dla powyż-**

szych kierunków rozwoju miasta? Jak wygląda problematyka ochrony zabytków w tak zakrojonych perspektywach?

2. Stan prawny

(opracował mgr Antoni Bosak)

Ustawa z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wyznaczyła dwa obszary działań. Opieka nad zabytkami przekazana została samorządowi i indywidualnym właścicielom. Ochrona pozostała kompetencją organów rządowych.

Ochrona oparta została na podstawie prawnej sprowadzającej jej skuteczność do czterech zdefiniowanych form. W przypadku Krosna dwie z nich mają zastosowanie: rejestr zabytków, miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Wprowadzają one ograniczenia ujmujące w ryzy ewentualny rozmach inwestycyjny, ale tylko w odniesieniu do obiektów czy obszarów chronionych. Poza granicami tych obiektów i obszarów władcze kompetencje WKZ praktycznie się kończą. Rejestr otwiera możliwość dofinansowania ze środków publicznych. MPZP nie daje takiego przywileju, chyba że samorząd wprowadzi zapisy umożliwiające pomoc właścicielom zabytków. MPZP jest atutem w zabieganiu o środki z UE.

W przypadku Krosna indywidualnym wpisem do rejestru objęte są niemal wszystkie ważniejsze obiekty architektoniczne, zabytki ruchome stanowiące wyposażenie wewnątrz kościelnych i klasztornych.

Istnieją mimo to spore braki w ochronie prawnej. Poza ochroną są obecnie zespoły i układy urbanistyczne oraz krajobraz kulturowy starego miasta i dzielnic z czasu industrializacji. Nie jest objęta ochroną panorama wzgórze staromiejskiego. Poza ochroną pozostają dawne zespoły fabryczne i zabytki techniki z czasu industrializacji. Również pojedyncze wille i domy z przełomu XIX i XX w.

Ochronę przestrzenną mogłyby gwarantować Plany Miejscowe. Niestety, te które zaczęły obowiązywać na terenie miasta, nie dotyczą obszarów najważniejszych z punktu widzenia historycznego i nasyconia zabytkami.

MPZP jest głównym instrumentem do sprawowania przez samorząd miejski opieki nad zabytkami. Zakres opieki opisuje art. 5 ustawy o ochronie zabytków. Zanim jednak samorząd zdecyduje się na ustanowienie w prawie lokalnym warunków ochrony, ma do dyspozycji stopnie pośrednie pozwalające na podjęcie dialogu z lokalną społecznością i organami uzgadniającymi. Do takich środków należą: utworzenie gminnej ewidencji zabytków, opracowanie i uchwalenie gminnego programu opieki nad zabytkami. Skuteczność tych dwóch środków jest uwarunkowana powszechnością do-

stępu do informacji, jaką będą zawierać, co ma podstawowe znaczenie dla kształtowania świadomości społecznej i planowego kształtowania polityki przestrzennej w mieście. Zasób ewidencyjny i Gminny Program muszą być zgodnie z ustawą uwzględnione w MPZP.

Z tego względu ważne jest opracowanie przez Miasto ewidencji gminnej i udostępnienie jej wraz z Gminnym Programem od wglądu publicznego.

3. Rejestr i ewidencja zabytków

(oprac. mgr Barbara Łosowska-Dudek)

Podstawą wszelkich działań dotyczących zabytków jest gminna ewidencja zabytków. Prezydent miasta prowadzi ją w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości. Obowiązek taki nałożyła na gminy ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminna ewidencja zabytków dla miasta Krosna w chwili obecnej jest w trakcie tworzenia (termin upłynął 17.11.2006). Ewidencja taka zawiera karty zabytków wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego oraz niewpisanych do rejestru zabytków. W wykazie będącym podstawą utworzenia gminnej ewidencji zabytków miasta Krosna znajdują się 462 zabytki architektury, w tym **100 wpisanych do rejestru zabytków**, 4 cmentarze – w tym 2 wpisane do rejestru zabytków (stary rzymskokatolicki i żydowski) oraz 3 parki – wszystkie w rejestrze zabytków.

W Krośnie nie wpisano do rejestru zabytków żadnego z obszarów o wartościowym układzie urbanistycznym. Dotychczasowe wpisy chronią punktowo zabytki z otoczeniem rozciągającym się tylko do granic działki związanej z budynkiem. W przypadku starego miasta jest to ochrona niewystarczająca. Nie daje ona podstawy prawnej do ochrony krajobrazu kulturowego. Pozbawia to najbardziej wartościowe zabytki odpowiedniego kontekstu i w rezultacie uniemożliwia zintegrowane działania w obrębie wzgórze staromiejskiego. Dlatego obecnie WKZ przygotowuje się do wpisania z urzędu układu urbanistycznego starego miasta w Krośnie.

Drugim ważnym dla Krosna obszarem, który należy objąć ochroną przestrzenną, jest dzielnica powstała w czasach industrializacji pomiędzy starym miastem a linią kolejową. Zachowała ona w dużym stopniu zespoły zabudowy przemysłowej i mieszkalnej oraz charakterystyczne rozplanowanie sieci dróg.

Dla zachowania zespołu staromiejskiego Krosna niezbędne jest podejmowanie działań zmierzających do ochrony m.in. historycznej zabudowy miasta, historycznych obiektów infrastruktury technicznej, małej architektury, układu komuni-

kacyjnego ulic, placów i ciągów pieszych, układu parcel, zieleni komponowanej, a także historycznie uformowanej konfiguracji terenu oraz pozostałości dawnych obwarowań miejskich. W działaniach tych nie można pominąć także ochrony nawarstwień kulturowo-osadniczych od czasów pradziejowych po okres nowożytny. W tym celu niezbędnym jest objęcie starówki krośnieńskiej ścisłą ochroną konserwatorską poprzez wpisanie do rejestru zabytków układu urbanistycznego.

Inną formą prowadzącą do ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej jest możliwość utworzenia parku kulturowego. Park taki może utworzyć rada gminy po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. W przypadku Krosna utworzenie takiego parku w celu ochrony zwłaszcza panoramy starożytnego miasta byłoby wskazane.

Zespół staromiejski Krosna nie jest jedynym zespołem czy dzielnicą miasta, które zasługują na objęcie ochroną konserwatorską. Należą do nich również m.in. dawne zabudowania xx. Jezuitów (obecnie Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa przy ulicy Kazimierza Wielkiego), zabudowania Technikum Rolniczego w Suchodole, zabytki techniki – zabudowania rafinerii, kopalnictwa naftowego czy fabryki wyrobów lnianych, tzw. „Lnianki”.

Konieczność potraktowania zabytków Krosna oraz panoramy miasta ze szczególną uwagą została zauważona już wcześniej. W 1974 roku na zlecenie Urzędu Miasta zostało opracowane studium historyczno-urbanistyczne. Stanowi ono jedną z ważniejszych zabytkoznawczych dokumentacji dotyczących Krosna i jest nadal aktualne co do oceny wartości zabytkowych zabytków Krosna.

4. Zabytkowa architektura

(oprac. mgr inż. arch. Krzysztof Habrat)

W ostatnich latach na terenie miasta Krosna realizowane były lub są liczne zadania z zakresu ochrony oraz opieki nad zabytkową architekturą. Do najważniejszych z nich należy zaliczyć:

- inwestycje zakończone: przebudowa nawierzchni krośnieńskiego Rynku, remont i przebudowa dawnego kolegium jezuitów dla potrzeb PWSZ w Krośnie wraz z przebudową dziedzińca przed budynkiem, remont strefy przyziemia wraz z regulacją urządzeń infrastruktury technicznej w otoczeniu klasztoru oo. Kapucynów i kościoła oo. Franciszkanów, przebudowa otoczenia (nawierzchnie zewnętrzne, oświetlenie) kościoła farnego, adaptacja piwnic kamienicy Rynek 5 dla potrzeb Muzeum Rzemiosła w Krośnie;

- wymianę posadzki we wnętrzu kościoła farnego, konserwację elewacji willi miejskich i kamienic, m.in. ul. Staszica 1 i 10, ul. Wojska Polskiego 22, remont i przebudowę kamienicy Rynek 24;

- inwestycje w trakcie realizacji: przebudowę nawierzchni ulic i placów na terenie zespołu staromiejskiego, konserwację elewacji budynku Sądu Okręgowego przy ul. Sienkiewicza 12, remont i rozbudowę kamienicy Rynek 1 i 1a dla PWSZ w Krośnie, prace remontowe w budynku Muzeum Podkarpackiego i w jego otoczeniu (wymiana nawierzchni wewnętrznego dziedzińca);

- w przygotowaniu jest inwestycja mająca na celu zmianę sposobu użytkowania zespołu piwnic przedprożnych przy zachodniej pierzei Rynku na pomieszczenia ekspozycyjne.

W trakcie ww. prac były i są prowadzone uzgodnienia i konsultacje, a także zalecane lub nakazywane są badania architektoniczne, archeologiczne i historyczne. Ze względu na fakt, iż realizacja inwestycji o charakterze budowlanym i konserwatorskim przy obiektach zabytkowych związana jest wielokrotnie z koniecznością wypracowania kompromisu pomiędzy potrzebami właściciela i inwestora a podstawowymi wymaganiami doktryny konserwatorskiej, uzgodnienia te nierzadko wymagają zaangażowania rzeczoznawców lub innych specjalistycznych instytucji zajmujących się ochroną zabytków, m.in. ROBiDZ w Rzeszowie lub KOBiDZ w Warszawie. Nie wszystkie obiekty zabytkowe na terenie miasta są wystarczająco dobrze rozpoznane pod względem architektonicznym, dlatego też takie działania mają na celu uzyskanie rzetelnej i możliwie szerokiej wiedzy o zabytku i przekształceniach zabudowy na terenie miasta, a w dalszej kolejności wypracowanie najbardziej korzystnych rozwiązań. W ten sposób przygotowano m.in. inwestycje przy przebudowie nawierzchni Rynku, przebudowie kamienicy Rynek 24, remoncie i rozbudowie kamienicy Rynek 1 i 1a, przebudowie dawnego kolegium jezuitów, wymianie posadzki w kościele farnym i inne.

5. Zabytki ruchome

(opracowała mgr Ewa Lorentz)

Zabytki ruchome z terenu miasta Krosna obejmują zarówno wyposażenie i wystrój wnętrz kościołów, detal architektoniczny elewacji, jak również tzw. małą architekturę, czyli pomniki nagrobne na starym cmentarzu czy kapliczki przydrożne.

Bogactwo i wysoka ranga artystyczna wystroju krośnieńskich świątyń decyduje o tym, że największe środki finansowe przeznaczane są rokrocznie na konserwację zabytków ruchomych we wnętrzach

sakralnych. W kościołach bowiem realizowane są najszerszej zakrojone prace konserwatorskie. W roku ubiegłym wykonano prace przy stallach mansjonarskich i ambonie we wnętrzu fary krośnieńskiej, przy ołtarzu Przemienienia Pańskiego w kościele franciszkanów oraz ołtarzu głównym w kościele św. Wojciecha. W finansowaniu wymienionych prac udział środków z budżetu Wojewódzkiego Podkarpackiego Konserwatora Zabytków wyniósł przeszło 50%.

Ważną inicjatywą miasta jest sukcesywna konserwacja nagrobków na starym cmentarzu oraz kapliczek przydrożnych. W roku 2008 konserwacji poddano 4 cenne, XIX-wieczne, kamienne nagrobki z dotacją celową WKZ w wysokości 50%. Istotny wydaje się fakt udzielania dotacji celowych na prace konserwatorskie w obiektach będących własnością prywatną. W roku ubiegłym taką dotację uzyskała właścicielka posesji przy Lewakowskiego 24 na konserwację malowideł ściennych.

W roku bieżącym prace konserwatorskie przy wystroju wnętrza nawy głównej fary krośnieńskiej będą kontynuowane. Na ten cel przeznaczono dotację celową ze środków WKZ. Podobnie prace we wnętrzu kościoła św. Wojciecha także będą prowadzone nadal z udziałem finansowym WKZ. Także i w tym roku wartościowy zabytek ruchomy – portal w kamienicy Rynek 15, należący do prywatnego właściciela uzyskał dotację celową na prace konserwatorskie, co pozwoli uratować ten obiekt przed zniszczeniem.

Oceniając stan zasobu zabytków ruchomych na terenie miasta Krosna należy podkreślić, że wyposażenie kościołów krośnieńskich jest wpisane do rejestru zabytków i posiada wymaganą dokumentację w postaci kart białych. Należy jednak mieć na uwadze konieczność ciągłego poszerzania zasobu zabytków wpisanych do rejestru, czego można dokonać na wniosek właściciela obiektu, złożony w siedzibie krośnieńskiej Delegatury WUOZ przy Bieszczadzkiej 1. Dotyczy to zwłaszcza detalu architektonicznego kamienic oraz kapliczek przydrożnych. Możliwość udzielania dotacji celowych na prace konserwatorskie z budżetu WKZ dotyczy bowiem tylko obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego.

6. Zabytkowa zieleń

(opracowała mgr Maria Kujawska)

Na terenie Krosna do rejestru zabytków wpisane są dwa zespoły pałacowo-parkowe i ogród kapucyński. Ochronie podlegają także niewielkie skupiska lub pojedyncze drzewa rosnące przy zabytkowych obiektach architektonicznych – kościołach i budynkach mieszkalnych oraz drzewa na dwóch cmentarzach.

• **Zespół pałacowo-parkowy w Krośnie przy ul. Piastowskiej** wpisany jest do rejestru zabytków pod nr. A-128/1089. Do roku 2004 zespół był własnością Krośnieńskich Hut Szkła. Rozpoczęty w latach dziewięćdziesiątych remont pałacu Kaczkowskich w roku 1997 został przerwany, a budynek przez kilka lat był nieużytkowany. Nowym właścicielem został Bogdan Nowotarski z Rymonowa, na zlecenie którego opracowana została dokumentacja naukowo-historyczna zespołu zabytkowego oraz inwentaryzacja zieleni parkowej. W pierwszej kolejności wykonany został remont zabezpieczający pałacu, przyłącza oraz prace pielęgnacyjne przy drzewostanie. W związku z zamiarem zmiany funkcji pałacu na hotelowo-gastronomiczną, właściciel zlecił opracowanie projektu zagospodarowania terenu dla nowej funkcji. Opracowane zostały wytyczne konserwatorskie do planowanej budowy budynku gospodarczego oraz koncepcyjny projekt budowlany pn. „Przebudowa i rozbudowa budynku usługowego – dawnego pałacu Kaczkowskich w Krośnie ze zmianą sposobu użytkowania na budynek hotelowy”. Postępowanie znajduje się w fazie uzgodnień.

• **Zespół pałacowo-parkowy w Krośnie-Polance przy ul. Popieluszki** wpisany jest do rejestru zabytków decyzją nr A-130/1989. Podobnie jak pałac Kaczkowskich, pałac Trzecieckich w Polance przez kilkadziesiąt lat powojennych był własnością Krośnieńskich Hut Szkła. Budynek pałacu był użytkowany jako przedszkole i osiedlowy dom kultury. Na przełomie lat 2006/2007 został sprzedany, a nowym właścicielem został Rafał Prync z Krakowa. Za pozwoleniem konserwatorskim w 2007 roku wykonał on niezbędne prace zabezpieczające przy budynku pałacu oraz zlecił opracowanie dokumentacji konserwatorskiej i inwentaryzacji zieleni parkowej. Na podstawie opracowanej i uzgodnionej inwentaryzacji wykonane zostały zabiegi chirurgiczno-pielęgnacyjne przy starodrzewiu parkowym oraz usunięto część drzew chorych, zamierających i samosiewów deprecjonujących układ kompozycyjny parku. Ponadto właściciel zlecił opracowanie projektu zagospodarowania zespołu do nowej funkcji mieszkalno-hotelowej.

• **Ogrody kapucyńskie w Krośnie** przy ul. Staszica wpisane zostały do rejestru zabytków wraz z kościołem i klasztorem oo. Kapucynów decyzją nr A-11/1948. Ogrody na bieżąco utrzymywane są w należytych stanie i nie wymagają interwencji konserwatorskiej.

• **Drzewa przy obiektach sakralnych w Krośnie**, takich jak kościół farny – bazylika przy ul. Piłsudskiego, zespół klasztorny oo. Franciszkanów, kościół św. Wojciecha przy ul. Korczyńskiej i dom zakonny wraz z domem dziecka ss. Józefi-

tek przy ul. Grodzkiej. Przy tych obiektach rosną nieliczne drzewa. W miarę potrzeb parafia składa ją wnioski lub zgłasza potrzebę wykonania cięć przy rosnącym tam drzewostanie. W 2009 roku wydane zostało parafii pw. św. Wojciecha w Krośnie pozwolenie na usunięcie drzew zagrażających bezpieczeństwu oraz wykonanie cięć pielęgnacyjnych. Prace te już zostały wykonane. Dokonano też oględzin drzew przy budynku Domu Dziecka Sióstr Józefitek. Wydane zostanie pozwolenie na usunięcie 2 świerków po zakończeniu okresu ochronnego.

Zabytkowe cmentarze podlegające ochronie prawnej:

• **Stary cmentarz w Krośnie przy ul. Krakowskiej** wpisany jest do rejestru zabytków decyzją nr A-41/1984. Cmentarz jest nieczynny i stanowi własność komunalną. Przy zaniedbanym kiedyś cmentarzu od kilku lat z inicjatywy Urzędu Miasta Krosna i na podstawie pozwoleń konserwatorskich prowadzone są prace porządkowe i konserwatorskie. Wykonano ogrodzenie i remont ceglanej bramy, przeprowadzono zabiegi pielęgnacyjne przy drzewostanie, uporządkowano teren. Ponadto sukcesywnie każdego roku kilka najcenniejszych kamiennych nagrobków i grobowców poddawanych jest zabiegom konserwatorskim. Prace realizowane są przez doświadczonego konserwatora kamienia przy wsparciu finansowym Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz częściowo ze środków społecznych zbieranych do puszek podczas święta zmarłych. Konserwacja nagrobków będzie kontynuowana w miarę pozyskiwania środków finansowych.

• **Cmentarz Żydowski w Krośnie przy ul. Goszczyńskiego** wpisany jest do rejestru zabytków decyzją nr A-338/1995. Obiekt ten położony dawniej na obrzeżu miasta obecnie znajduje się pomiędzy ogródkami działkowymi a osiedlem domów mieszkalnych. Od drugiej wojny światowej cmentarz – nieczynny i nieużytkowany – stał się dzikim wysypiskiem śmieci i zarósł samosiewami drzew i krzewów. Od 2002 roku, w ramach projektu „Wielokulturowość Karpat” realizowanego przez Stowarzyszenie „Olszówka” pod nadzorem Grzegorza Bożka, na cmentarzu prowadzone były społecznie prace porządkowe trwające trzy lata, zmierzające do przywrócenia tej nekropolii należnego wyglądu. Za pozwoleniem konserwatorskim wykonano oczyszczenie terenu cmentarza i otoczenia ze śmieci, oczyszczono i pomalowano metalową bramę, odsłonięto i zabezpieczono studnię, wycięto i wywieziono ogromne ilości zakrzaczeń i samosiewów, odsłonięto macewy przysypane gnijącymi resztkami roślinności i darnią. W pracach porządkowych uczestniczyli studenci i uczniowie krośnień-

skich szkół średnich. Od 2004 roku na cmentarzu prowadzone są zajęcia edukacyjne i terenowe lekcje historii dla uczniów krośnieńskich szkół.

7. Archeologia

(opracował mgr Łukasz Dzik)

Na obszarze miasta Krosna w ramach programu badań powierzchniowych Archeologiczne Zdjęcie Polski zewidencjonowano blisko 100 stanowisk archeologicznych. Wyróżniono wśród nich znaleziska osadowe, groby i skarby, jednakże najwięcej jest tzw. śladów osadnictwa, skąd pochodzą luźne znaleziska najczęściej pojedynczych zabytków (fragmenty naczyń, narzędzia krzemienne, wyroby metalowe, monety, itp.).

Wśród archeologicznych zabytków miasta na czołowym miejscu należy umieścić cały obszar zespołu staromiejskiego, gdzie nawarstwienia kulturowe sięgają czasów prehistorycznych, wczesno- i późnośredniowiecznych i oczywiście nowożytnych. Tym samym teren w obrębie murów miejskich podlega i winien nadal podlegać ścisłej ochronie konserwatorskiej. Dzięki prowadzonym w rejonie krośnieńskiego starego miasta badaniom archeologicznym (szerokoprzestrzennym, sondażowym, nadzorom archeologicznym) udało się pozyskać wiele cennych informacji dokumentujących rozwój miasta oraz życie jego mieszkańców na przestrzeni dziejów. Szerokopłaszczyznowe badania krośnieńskiego rynku z lat 1999-2001 ujawniły relikty murowanych budowli, elementy średniowiecznej infrastruktury miejskiej, a także mnóstwo zabytków niejednokrotnie o unikatowym charakterze. Podobnie cenne informacje oraz zabytki pozyskano dzięki prowadzeniu nadzorów archeologicznych nad inwestycjami w różnych częściach starego miasta, m.in.:

- nadzór podczas przebudowy sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, gdzie zarejestrowano kolejne fragmenty średniowiecznych wodociągów, drewnianych nawierzchni ulic, pozostałości architektury murowanej, dzięki którym można potwierdzić, iż pierwotny układ ciągów komunikacyjnych był nieco inny od dzisiejszego; w trakcie tego nadzoru pozyskano liczne fragmenty naczyń glinianych, wyrobów metalowych, skórzanych czy też drewnianych;
- nadzór nad pracami ziemnymi w otoczeniu oraz w kościele oo. Franciszkanów pozwolił udokumentować ślady przebudowy z przełomu XIX i XX wieku, zarejestrowano pozostałości osadnictwa z epoki brązu oraz okresu średniowiecznego, fragment fundamentu XVIII-wiecznej kaplicy MB Murkowej, natomiast w samym kościele udało się dokładnie zloka-

lizować oraz udokumentować znajdujące się tam krypty;

- nadzór nad pracami ziemnymi w otoczeniu kamienicy Rynek 11 pozwolił udokumentować relikty architektury oraz nawarstwienia średniowieczne, potwierdzając tym samym ustalenia dotyczące kształtowania się nawierzchni krośnieńskiego rynku oraz jego zabudowy;
- nadzór nad pracami prowadzonymi w obrębie kamienicy Rynek 1 i 1a oraz na ich zapleczu przyczynił się do rozpoznania pierwotnego układu budynków oraz etapów ich przebudowy; dzięki niemu odkryto nieznane wcześniej komory piwniczne, natomiast dzięki eksploracji metodami archeologicznymi obiektu średniowiecznego odkrytego na zapleczu kamienicy pozyskano i udokumentowano liczne zabytki, wśród nich bardzo rzadkie prawidłą szewskie.

Powyższe zestawienie wskazuje, iż w obrębie krośnieńskiego starego miasta nie ma miejsc, w których prowadzenie prac ziemnych nie ujawniłoby pozostałości pradziejowej oraz historycznej działalności człowieka (jako przykład można tutaj podać odkryte, w roku ubiegłym, podczas prac ziemnych w obrębie działki przylegającej od północy do ogrodzenia kościoła farnego, relikty murowanego budynku w postaci lica ściany wykonanej z kruchego żółtego piaskowca na zaprawie piaskowo-wapiennej, do której dostawione było sklepienie kolebkowe, stanowiące zapewne pozostałości komory piwnicznej murowanego obiektu pochodzącego najprawdopodobniej z XVI-XVII w.), w związku z tym obszar ten powinien podlegać szczególnej uwadze oraz ochronie organów samorządowych sprawujących nad nim władzę. Tym bardziej, że wiele kwestii wymaga dalszego prowadzenia badań archeologicznych, aby możliwe było ich pełne rozpoznanie. Są to m.in. dokładny przebieg murów miejskich oraz położenie bram miejskich, zasięg cmentarza przy kościele farnym, dokładna lokalizacja kościoła oo. Jezuitów czy też lokalizacja i dokumentacja nieistniejącej już architektury miejskiej.

Ponadto wśród terenów, które powinny podlegać ciągłej ochronie konserwatorskiej oraz na których należy kontynuować bądź rozpocząć prowadzenie badania archeologicznych, znajdują się:

- rejon kościoła św. Wojciecha, co do którego istnieje podejrzenie, iż w tym właśnie miejscu znajdowała się rolnicza osada krośnieńska, o której najstarsza wzmianka pochodzi z roku 1282;
- teren stanowiska archeologicznego nr 3 (wpisanego do rejestru zabytków pod nr. A-449 w dniu 23 grudnia 1968 roku) wraz z otoczeniem w rejonie oczyszczalni ścieków, gdzie ze-

widencjonowano dużą osadę z okresu rzymskiego oraz wczesnośredniowiecznego;

- stanowisko nr 2 (wpisane do rejestru zabytków pod nr. A-459 w dniu 14.07.1969 r.) zewidencjonowane jako osada z okresu lateńskiego;
- stanowisko nr 19 w rejonie szpitala przy ul. Korczyńskiej, gdzie prowadzone podczas budowy powyższego obiektu badania archeologiczne ujawniły występowanie rozległej osady z epoki brązu oraz okresu wpływów rzymskich.

Należy przy tym pamiętać, iż z konserwatorskiego punktu widzenia nie jest wskazane wartościowanie stanowisk archeologicznych. Wszystkie powinny być chronione w takim samym stopniu. Większość z nich znana jest w bardzo niskim stopniu, jedynie nieliczne były badane wykopaliskowo. Istotne tutaj byłoby stworzenie programu badań archeologicznych stanowisk zlokalizowanych w rejonach narażonych na intensywne działania inwestycyjne wiążące się z pracami ziemnymi. Również wskazane byłoby prowadzenie nadzoru archeologicznego lub formy dozoru konserwatorskiego nad wszelkimi większymi pracami ziemnymi, bez względu na to, czy obejmowałyby one zewidencjonowane w chwili obecnej stanowiska archeologiczne, czy też nie.

Najsukuteczniejszą formą ochrony zabytków archeologicznych jest wpisanie ich do rejestru zabytków, jednakże procedura ta wymaga udokumentowanej wartości obiektu bądź terenu, co jest do osiągnięcia poprzez badania archeologiczne, rzadziej natomiast poprzez przypadkowe odkrycia. Drugą formą ochrony są ustalenia w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, gdzie konieczne jest dokładne określenie i oznaczenie miejsc, w których zewidencjonowano stanowiska archeologiczne, a także tworzenie odpowiednich zapisów chroniących tereny stanowisk. Przykładem może być tutaj, będący obecnie na etapie uzgodnień, miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego „Stare Miasto”, gdzie archeologiczną ochronę konserwatorską rozciągnięto na cały obszar krośnieńskiego średniowiecznego miasta. Za kolejną formę ochrony konserwatorskiej należy uznać badania archeologiczne, których przeprowadzenie z jednej strony powoduje zwolnienie przebadanego obszaru do dyspozycji wszelkich potencjalnych inwestorów, którzy w takim przypadku mogą działać bez obawy, iż odkrycie reliktyw zamierzchłej aktywności człowieka wstrzyma prowadzone przez nich inwestycje, z drugiej strony badania przynoszą korzyści zarówno w formie bezcennych naukowych faktów oraz jako doskonała promocja miasta. Prowadzą one w efekcie do ekspozycji ich wyników oraz pozyskanych zabytków na wystawach muzealnych a także, co staje się coraz bardziej popularne, ekspozycji odkrytych reliktyw *in situ*, stanowiących w każdym

przypadku wielką atrakcję, przyciągającą do miasta rzesze miłośników zabytków archeologicznych, co wraz z pozostałymi atutami miasta znacząco zwiększa jego walory turystyczne.

8. Reklama

(opracował inż. Bogdan Janusz)

Trudnym problemem głównie na terenie Staro Miasta, wymagającym całościowego rozwiązania, jest lokalizacja i montaż reklam. Ich obecność w strukturze zabudowy jest nieunikniona, jednakże na elewacjach zabytkowych kamienic forma reklamy (tablice, kasetony, napisy, szyldy) musi być tak instalowana, by nie powodować ich oszpeccenia. Najczęściej spotykane na tym polu błędy to zbyt duża powierzchnia reklamy, przysłaniająca detale lub całe elementy wystroju elewacji, a także krzykliwa lub niestosowna kolorystyka. Zasady umieszczania lub wielkość reklam na obiektach zabytkowych powinny stać się szczególną troską władz samorządowych. Zasady te mogłyby być określone w treści planu miejscowego lub też wypracowane w drodze porozumienia urzędu ochrony zabytków i miejskiego konserwatora zabytków.

Umieszczanie reklam na budynkach wpisanych do rejestru jest nadzorowane przez Urząd Konserwatorski. Również w obszarach objętych MPZP, jeśli zapisy planu wskazują na konieczność uzgodnienia reklam z WKZ objęte są kontrolą. Przy braku MPZP Urząd Konserwatorski nie ma kompetencji do ingerowania w estetykę miasta. Tylko od inicjatywy samorządu zależne jest wypracowanie sposobu kształtowania ładu w tych obszarach.

Niezależnie od tego coraz częściej obserwuje się starania właścicieli i najemców lokali o właściwą kompozycję reklam respektujących artykulację i detal architektoniczny zabytków. Takim przykładem może być kamienica Rynek 5 czy Rynek 24, gdzie przeprojektowano standardowe szyldy firm, dostosowując ich formę i kształt do układu kompozycyjnego i architektonicznego kamienic.

Instalowane na zabytkach rejestrowych reklamy urząd konserwatorski uzgadniał (na wniosek właścicieli lub najemców lokali) po określeniu sposobu ich ekspozycji. Zakres ingerencji konserwatorskiej dotyczył głównie gabarytów, wymiarów, lokalizacji i formy plastycznej. Problemy związane z zagadnieniem reklam dostrzega również Miasto. Przykładem jest wydane przez Prezydenta Miasta Krosna Zarządzenie Nr 288/08 z dnia 11 kwietnia 2008 r. *w sprawie określenia szczegółowych wskazań umieszczania reklam i informacji na nieruchomościach znajdujących się w obszarze Zespołu Staromiejskiego Miasta Krosna*. Zasady określone w niniejszym zarządzeniu są wiążące w odniesieniu do nieruchomości stanowiących

mienie Gminy Krosno lub będących w jej zarządzie oraz nieruchomościami skarbu państwa, którymi gospodaruje prezydent miasta Krosna.

Zatem znaczenie wydanego zarządzenia w kontekście całego obszaru „krośnieńskiej starówki” – jest symboliczne i sprowadza się do kilku obiektów (np. kamienic położonych przy ulicach: Ordynacka 5, Słowackiego 6 czy Blich 2 – Biuro Wystaw Artystycznych).

9. Podsumowanie

(opracował mgr Antoni Bosak)

Zasięg ochrony prawnej dla miasta Krosna jest obecnie niewystarczający. Część wartościowych zabytków nie jest wpisana do rejestru zabytków. Brak jest ochrony układów urbanistycznych i zespołów przemysłowych z czasu industrializacji. Nie zaprowadzono dotychczas gminnej ewidencji zabytków. Uzgodniony jest „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Krosna na lata 2008-2012”, który został przyjęty przez Radę Miasta uchwałą nr XIX/308/07 na sesji w dniu 28 grudnia 2007 r. Obowiązujące miejscowe plany nie dotyczą obszarów, które powinny podlegać ochronie. W związku z tym stan prawnej ochrony należy ocenić jako niewystarczający. Zagrożony jest przede wszystkim krajobraz kulturowy i układy urbanistyczne oraz niektóre pojedyncze obiekty lub zespoły.

Na terenie miasta widoczna jest aktywność poszczególnych właścicieli zabytków. Ci, którzy mają obiekty wpisane do rejestru zabytków, otrzymują pomoc finansową zarówno z budżetu państwa, jak i miasta. Inni posiadacze zabytkowych budynków niewpisanych do rejestru zabytków odnawiają je na własny koszt i według własnego gustu. Jest to zjawisko pozytywne, ale mające wyraźny charakter spontaniczności. Nie wynika bowiem bezpośrednio z polityki samorządu. Spontaniczność może być obciążona indywidualizmem w sposobie patrzenia na zabytek, co przekłada się na estetykę elewacji: jej kolorystykę, detale, reklamy i wiele drobnych spraw, które kształtują w efekcie klimat miasta. Pojedyncze realizacje mają wpływ na kształtowanie się mody lokalnej i trendów nie zawsze w dobrym smaku. Byłoby lepiej, gdyby przypadek zastąpiła świadoma kreacja. W sferze kreacji powinna kształtować się edukacja i promocja miasta zabytkowego. Sama zaś kreacja musi oprzeć się na wiedzy i wynikach badań prowadzonych w odniesieniu do historii miasta. W tej dziedzinie na szczęście istnieje spory zasób dokumentacji i publikacji naukowych wymagających jednak spopularyzowania.

Brakuje działań zintegrowanych skierowanych na szerszą perspektywę kreowania miasta zabytkowego. W trakcie prowadzonych uzgodnień Urząd

Konserwatorski spotyka się czasami z brakiem koordynacji w projektach prac obejmujących większe obszary starego miasta. Np. projekty mediów nie synchronizowały się z projektami nawierzchni ulic i placów. Albo też nie uwzględniano w tych projektach potrzeb zabytków znajdujących się w otoczeniu. Z tego względu zauważa się potrzebę wprowadzenia w strukturze zarządzania miasta komórki koordynującej działania inwestycyjne w obszarach zabytkowych.

Urząd konserwatorski sygnalizował już wielokrotnie potrzebę stworzenia przy Urzędzie Miejskim stanowiska konserwatora miejskiego jako jednostki, która bezpośrednio zajmie się realizacją zadań poczynając od wypracowania właściwej polityki kreowania zabytkowych wartości Krosna, skończywszy na fizycznym dopilnowaniu w terenie, przy obiekcie, realizacji prac konserwatorskich, remontowych itp. Sygnalizowany na stronach internetowych brak porozumienia Miasta z Konserwatorem wynika wyłącznie z tego, że brak jest płaszczyzny dialogu w dziedzinie myślenia o mieście zabytkowym. Jeśli o ten zakres ma dbać wyłącznie konserwator, a miasto postawi główny akcent na biznes, to konserwator zawsze będzie postrzegany jako czynnik hamujący rozwój. Wówczas ochrona zabytków będzie miała charakter bierny. Dużo lepszym rozwiązaniem jest nadanie jej charakteru aktywnego, czyli zrobienie biznesu w oparciu o zabytki. To wymaga jednak zaangażowania ze strony gospodarza miasta i reorganizacji filozofii myślenia o mieście oraz, co najważniejsze, zbudowania struktury organizacyjnej, która to myślenie zamieni w rzeczywistość.

Ryc. 1. Kościół oo. Kapucynów w Krośnie
Fig. 1. The church of Friars Minor Capuchin in Krosno

Ryc. 2. Wnętrze kościoła farnego pw. św. Trójcy w Krośnie
Fig. 2. Interiors of the Holy Trinity parish church in Krosno

Ryc. 3. Pierzeja południowa krośnieńskiego Rynku
Fig. 3. The southern frontage of the Main Square in Krosno

Autor zdjęć: Bogdan Janusz. Zdjęcia pochodzą z archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków – Delegatura w Krośnie
Photos by Bogdan Janusz. Photos from the archive of the Voivodeship Bureau of Monument Protection – branch office in Krosno

Po niektórych inwestycjach planowanych w mieście widać, że nie istnieje klarowny obraz całości planowania z wydzieleniem stref wzmożonej aktywności inwestycyjnej i stref, gdzie zachowuje się powściągliwość działań ze względu na tradycję i potrzebę jej zachowania lub kontynuacji. Wypracowanie takich stref, akceptowanych przez społeczność lokalną, byłoby bardzo pożyteczne i porządkujące wizję planowego rozwoju miasta.

Odrębną sprawą jest udział nowych technologii w budownictwie, które kształtują nową estetykę. Ujawnia się ona już na etapie projektowania, a w fazie realizacji przelotna, mało wartościowa moda stała się niemal standardem. Powstrzymanie tej tendencji i wykreowanie trwałej potrzeby społecznej skierowanej na nowoczesne korzystanie z tradycji, która może stać się atrakcją i tworzyć wyższej jakości produkt turystyczny, należy do zadań opieki nad zabytkami, co leży w gestii samorządu.

10. Dziedzictwo kulturowe w perspektywie decyzji inwestycyjnych. Wnioski (opracowała dr Grażyna Stojak)

Należy podjąć działania bezinwestycyjne i inwestycyjne, aby rewaloryzacja miasta Krosna była spójna ze współczesnymi potrzebami przemian społecznych i działała w myśl ochrony dziedzictwa kulturowego, jednocześnie nie hamując procesów budowlanych w obszarach historycznych.

Działania bezinwestycyjne:

- Analiza problematyki urzędowej ochrony zabytków archeologicznych, nieruchomości, ruchomych oraz zespołów zabytkowej zieleni wykazała, że obecny stan prawny w tym zakresie jest zbyt skąpy do pełnej realizacji wymogów i zamierzeń w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Należy systematycznie wnioskować do Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego o jego uzupełnianie, a w miarę potrzeb o zmianę legislacji.
- Znacznie ilościowo grupy wartościowych zespołów zabytkowych i pojedynczych obiektów nie mają ochrony prawnej z tytułu objęcia ich rejestrem zabytków, co jest podstawową formą ochrony dziedzictwa. Zagadnienie objęcia dziedzictwa kulturowego rejestrem zabytków byłoby pełniej i w większym tempie realizowane, gdyby doszło do trójstronnej współpracy: właścicieli zabytków, Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków i miejskiego konserwatora zabytków z funkcją opiniodawczą.
- W możliwie jak najwcześniejszym terminie powinno nastąpić objęcie ścisłą ochroną śródmie-

ścia Krosna, poprzez wpis układu urbanistycznego tego terenu do rejestru zabytków. Ponadto pilne jest przyjęcie jako priorytetu pełnej rewaloryzacji śródmieścia, z uwzględnieniem zabytków i detali architektonicznych starówki.

- Należy w jak najkrótszym terminie opracować zasady estetyczne, kompozycyjne oraz lokalizacyjne, jakim powinny być poddawane reklamy handlowe i ich montaż, głównie dla starówki i śródmieścia. Szyldy, napisy, banery, wysięgniki i kasetony obecnie szpecą zabytkowe obiekty, zaś właściciele kierują się własnym gustem. Zasady kształtowania reklam oraz ich wielkość powinny być otoczone szczególną troską władz samorządowych.
- Należy opracować wieloletni plan badań archeologicznych w obrębie miasta Krosna w celu ochrony dziedzictwa archeologii; prace te powinny przebiegać w porozumieniu z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków, Delegaturą w Krośnie.

Działania inwestycyjne:

- Brak jest jasnej, wyrazistej koncepcji planowania inwestycyjnego i urbanistycznego, uwzględniającego obszary podlegające ochronie, z wydzieleniem obszarów zachowujących umiar w artystycznej kreacji architektonicznej. Uzgodniony Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Krosna na lata 2008-2012 i obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego w Krośnie – nie realizują w pełni tego zagadnienia i nie zabezpieczają substancji zabytków na terenie Krosna. Widoczna w tym zakresie polityka samorządu bezwzględnie powinna być wypracowana z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków, po wcześniejszym ustaleniu koncepcji przez miejskiego konserwatora zabytków i zaopiniowaniu stanowiska przez Radę Miejską.
- Należy opracować szczegółowy plan dróg i arterii komunikacyjnych dla wydzielonych obszarów zabytkowych, zarówno dla pieszych jak i zmotoryzowanych. Należy planistycznie wydzielić obszary z wyłączonym ruchem kołowym lub jego ograniczeniem, z tytułu ochrony zabytkowej zabudowy Krosna.
- Zachodzi konieczność przyspieszenia prac projektowych i konserwatorskich nad udostępnieniem zabytkowych piwnic w obszarze Rynku. Jest to wyjątkowa atrakcja dla turystów i jako taka powinna być udostępniona, z uwidocznieniem historii tych obiektów.
- Należy opracować roczne plany remontów w obszarach zabytkowych i każdorazowo uzgadniać je z WUOZ, przestrzegając zasady

m.in. kolorystyki elewacji i właściwego malowania parterów poszczególnych kamienic przez ich właścicieli, dostosowania witryn sklepowych do ikonografii i informacji historycznych dotyczących danego obiektu zabytkowego oraz charakteru zabudowy starówki.

- Oczywiście zatem jest, że zabytkowa substancja miasta Krosna musi być chroniona bardziej niż to jest obecnie. W tym celu został sporządzony ów artykuł przez pracowników Wojewódzkie-

go Urzędu Ochrony Zabytków – Delegatury w Krośnie, zaś przedstawiony był w dniu 29 maja br. Radzie Miejskiej w Krośnie przez Grażynę Stojak – Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Informacje w nim zawarte spotkały się z szerokim oddźwiękiem społecznym, gdyż nie posiadano właściwego poglądu w sprawie ochrony krośnieńskich zabytków i nie spodziewano się, że stan faktyczny jest tak zły!

Streszczenie

Krosno, jako jedno z najciekawszych miast historycznych Podkarpacia, do dzisiaj obdarza nas pięknem zabytków. Część wartościowych obiektów nie jest nawet wpisana do rejestru zabytków. Brak jest ochrony układów urbanistycznych i zespołów przemysłowych z czasów urbanizacji. Co więcej, do tej pory nie zaprowadzono gminnej ewidencji zabytków, a obowiązujące miejscowe plany nie dotyczą obszarów, które powinny być chronione. Ponadto – w polskim ustawodawstwie zaznacza się niewystarczający stan ochrony prawnej dla zabytków. Trudnym problemem dla obszarów zabytkowych jest lokalizacja witryn sklepowych i montaż szyldów oraz reklam. Zasady ich umieszczania powinny być otoczone szczególną troską pracowników samorządowych i powinny być określone w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, po wypracowaniu zasad w porozumieniu z urzędem ochrony zabytków i miejskim konserwatorem zabytków. Ponadto zauważono dużą przypadkowość wśród działań właścicieli zabytków, która powinna być zastąpiona przez świadomą kreację artystyczną, będącą wkładem w wizerunek miasta. Tego dziś brakuje.

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków wnosi potrzebę utworzenia przy Urzędzie Miasta stanowiska konserwatora miejskiego, który realizowałby szereg działań w uzgodnieniu z wojewódzką służbą konserwatorską. Niemożliwym jest do przyjęcia fakt, że o zabytkowy charakter miasta dba tylko konserwator, zaś samorządowcy główny akcent stawiają na biznes. W tej współpracy służby konserwatorskie zawsze będą postrzegane jako czynnik hamujący rozwój, a ochrona zabytków będzie miała wymiar biernych starań.

Abstract

Krosno, as one of the most interesting historic towns of Podkarpacie, still has plenty of beautiful monuments to attract visitors. Some valuable objects have not even been listed in the monument register, and protection of urban layouts or industrial complexes from the industrialization period is insufficient. Moreover, no district register of monuments has been organized so far, and the current local plans do not include areas which should be under protection. What is more, insufficient legal protection of monuments has become sadly noticeable in the Polish legal system. A difficult issue for areas of historic value is location of shop windows and installation of billboards and advertising boards. The rules concerning the location of billboards should be paid particular attention by local authority representatives and ought to be defined in the local plan of spatial development, after the rules have been consulted with the monument protection bureau and the city monument conservator. Moreover, it has been noticed that the activities of monument owners seem to be characterised by certain randomness that should be replaced with conscious artistic creation, which would contribute to the city image, but which is currently lacking. Voivodeship Bureau of Monument Conservation acknowledges the need for creating the post of the city conservator at the City Council, who would implement appropriate activities in arrangement with voivodeship conservation service. The fact that the historic character of the city is looked after only by the conservator, while local authorities put the main stress on business, is absolutely unacceptable. In such a form of cooperation conservation services will always be perceived as the factor hindering local development and monument protection will merely be limited to futile efforts.